

A KÁRPÁTALJAI RUSZIN SZELLEMISSÉG KIALAKULÁSA A CSEH MEGSZÁLLÁS ALATT

ÍRTA:
KÁRPÁTI GÉZA

A ruszin nép történelme tulajdonképpen 1918-ban kezdődött. Egy nagy birodalmat bomlasztó erők sodrában úgyszólván az ismeretlenségből kerültek elő a világháború vége felé az ötszázezernyi nép önállóságának kérdései, amelyek az elszakadásra törekvés és megtartani igyekvés párharcában napról-napra nőttek jelentőségben.

Mivel a ruszin nép sem történelmi, sem földrajzi indokoknál fogva nem volt szerves részként beilleszthető a csehszlovák államtervezetbe, a csehszlovák propaganda főleg oda irányult, hogy biztosítsa a ruszin föld elszakítását Magyarországtól. Ezzel szemben az akkori magyar kormányok a megtartás érdekében hajlandók voltak különleges előnyöket adni (Ruszka Krajna, Jászi nemzetiégi tervezete). Nyilvánvaló, hogy az, akinek meg kellett a területet kapnia, nem ígérhetett kevesebbet a magyar kormánynál. A kombinációkból az Oroszországhoz csatolás lehetősége részint az ottani bolsevik rezsim miatt, részint pedig azért esett el, mert a nyugati hatalmak ellene voltak annak, hogy Oroszország a Kárpátokon keresztül jusson Közép-Európába (lásd Benes beszédét kárpátaljai útja alkalmából 1934-ben). Ugyancsak hamar elesett az Ukrajnához csatolás lehetősége is, mivel nem alakult meg az önálló Ukrajna. Minden más kombináció, tehát a Lengyelországhoz vagy Romániához való csatolás gondolata is háttérbe szorult, míhelyt Masaryk megkötötte az amerikai ruszinokkal a csatlakozási egyezséget, amelynek eredményeképpen „Podkarpátská Rus” Csehszlovákiához került az autonómiának alkotmányjogi megállapításával.

Ebben az időben, párhuzamosan a külföldi aktivitással, a kárpátaljai lakosság is mozgolódni kezdett. A nép képviselőit a helyi nemzeti tanácsok

vállalták. Ezek - ha nem számítjuk a hucul köztársaság megalakítására irányuló kísérletet - háromféle törekvést mutattak: megmaradás Magyarország kebelén belül, csatlakozás Ukrajnához, csatlakozás Csehszlovákiához. A világpolitika alakulása szerint legelőbb ejtették el a második kombinációt, majd az elsőt is így végül a nemzeti tanácsok együttes ülése 1919 május 8-án Ungvárott kimondta a Csehszlovákiához való csatlakozást. Ha ekkor Magyarországon nem proletárdiktatúra tartja a hatalmat, egészen másképpen ütött volna ki az ungvári szavazás.

Az így világrahozott újszülött első önálló lépéseit Párizsban tette meg, ahol a csehszlovák békedelegáció tagjai között dr. Beszkid Antal, a későbbi kormányzó is helyet foglalt. Maga az önállóság pedig - jogilag - az amerikai származású ruszinnak, Zsatkovicsnak kormányzóvá történt kinevezésével kezdődött. Zsatkovics Gergelyt sem sine curákkal, sem parancsszóval nem lehetett befolyásolni, annál kevésbé, mert jól ismerve amerikai honfitársait, joggal tartott attól, hogy működéséért Amerikában majd kérdőre vonják. Hónapok múltak el a tárgyalásokkal. Az amerikai ruszinok türelmetlenkedtek. Zsatkovics mindjobban kedvét vesztette, majd lemondott, elhagyta Csehszlovákiát, visszatért Amerikába és igazolásul kiadta híressé vált füzetét: Expose dr. G. I. Zsatkovicsa, byvseho gubernátora Podkarpatskoj Rusi o Podkarpatskoj Ruszi, Homestead, 1921, amelyben leírta harcát a cseh kormányzattal a kormányzói székben. Jelentését így végzi: „két szóval, Lloyd George szavait használva, a ruszinok csupán *fair play-t* kérnek”, amivel a nemzetközi világ előtt dezavualta a cseh belpolitika taktikázását. Ez volt az első súlyos súrlódás a ruszin-cseh politikai életben.

A kormány azonban óriási nehézségekkel találkozott a közigazgatás és az iskolaügy megszerzésénél is. A régi magyar tisztviselők jó része nem tette le a fogadalmat, helyükre nem lehetett kvalitásos cseh hivatalnokokat hozni, mivel azokra Cseh-Morvaországban és Sziléziában volt szükség, hogy a vezetést átvegyék a német hivatalnokoktól. Tehát a kormánynak meg kellett elégednie olyanokkal, akik egyáltalában hajlandók voltak Kárpátjára jönni, még ha soha nem is voltak hivatalnokok. A cseh nép elég magas általános intelligenciája mellett a mesterember-legionisták pótolták a hivatalnokhiányt, azonban távolról sem voltak elegendően ahhoz, hogy az ügymenet zavartalan legyen. Emiatt a kormányzat szláv emigránsokat toborzott, ahonnan csak tudott, Galíciából, Bukovinából, Bécsből, Jugoszláviából, a csehországi menekülttáborokból, esetenként még táviratilag is. Így többszáz orosz, ukrán, örmény menekült jött be Kárpátjára. Ezek vagy az orosz bolsevizmus elől menekültek külföldre, vagy a lengyel állam negációja miatt emigráltak, de megfért közöttük a magyarországi kommunisták Csehszlovákiába menekült néhány tagja is, és főleg a szociális, valamint az iskolaügyek helyeit foglalták el. A közigazgatásban gyengébben voltak képviselve. Szerepük a bejött cseh hivatalnokokéhoz hasonlóan a kovászának felelt meg és a nép átnevelésének óriási munkája várt rájuk.

A nép átnevelése tehát három irányban haladt: cseh, orosz és ukrán szellemben. Leghatalmasabb anyagi eszközökkel rendelkezett a cseh átnevelő-irányzat, hiszen háta mögött állott az egész állami apparátus. Viszont a legnehezebb feladat is rá várta, mivel sem nyelvi, sem történelmi, sem kulturális tradíció nem kötötte a ruszinsághoz.

Masaryk és a cseh vezető politikusok jól tudták, hogy a cseh állam önállóságának megszerzésénél jóval nehezebb feladat hárul rájuk az állam belső megszervezésében és ezáltal jövője biztosításában. Ilyen munkában felbecsülhetetlen szolgálatot teljesít a történelmi tradíció. E szempont legfőbb képviselője mindig és mindenütt Masaryk volt s így az ő személyes tekintélyén keresztül indult meg az új cseh állam eszméi kiépítése. Ehhez azonban az kellett, hogy a Masaryk-kultusz meglegyen nemcsak az értelmiség körében, de a köznépből, sőt az állam összes és olyan nagyszámú nemzetiségi körében is, akik Masarykról vajmi keveset tudtak.

Minden államfőnek kell hogy legyen kultusza. A Masaryk-kultusz sajátos jellegét onnan kapta, hogy egy 300 éven át történelméből „kiesett” nép adta meg tiszteletét vezető harcosa iránt agg korában. Műveit sokezer példányszámban kapkodta szét a közönség, tisztelői és volt tanítványai egymásután jelentették meg méltatásaikat és szemelvényeiket gondolataihoz, alaposan leírták és elemezték külföldi tevékenységét, államszervezési alapelveit

stb. Eredményei és magas pozíciója bámulatot váltottak ki, mindenki minél többet akart megtudni felőle, a lapok napról-napra közölték intimitásait, ünnepélyeken, rádióban, színpadon, általában minden kultúrmegmozdulásnál lehetett hallani róla valamit s mindezek hatására eszméi hihetetlen mértékben elterjedtek. Mindez döntő hatással volt a ruszin fiatalság gondolkodásának kialakulására is.

Masaryk már pályája elején felismerte azt, hogy nemzete újjáéledésénél a legfőbb akadály alacsonyabbrendűségének érzete. Ez érzés kialakulásának okát abban látta, hogy a nép az évszázados elnyomás alatt elvesztette történelmi távlatát, bele-törődött sorsába, sőt egyszerűen nem is gondolt arra, hogy önálló is lehetne, így nem fedezi fel magában az államalkotó képességeket. Hogy nemzetét ebből a lemondásból felrázza, Masaryk az egyetemi katedrán, az egyetemi hallgatók szervezeteiben, a munkások között azok otthonaiban, a gyárak előadótermeiben széleskörű tevékenységet folytatott. Megvilágította, hogy a cseh nép tulajdonságai életrevalóságra mutatnak, hogy e nép dolgozó, szorgalmas, gyakorlatias, ügyes és hogy van olyan eszes, mint a felette uralkodó nép volt, hisz a történelem folyamán világraszóló tehetségeket adott az emberiségnek, mint pl. Husz, Comeniust. Különben Husz eszméit, ahol csak tehette, magyarázta. Igyekezett átvinni a köztudatba, hogy Husz nagy ember, nagy tudós, nagy gondolkodó volt s hogy ez logikusan következik cseh származásából. A cseh egyetemi hallgatókra is rákényszerítette, hogy foglalkozzanak ezzel a kérdéssel. Úgyszólván minden esetben megkérdezte: „jelölt úr, mi volt ebben a kérdésben Husz véleménye?” Ilymódon a Husz-kultusz lépésről-lépésre erősödött, öregbítette a hatást a trocnói Zsizskára és a huszita harcokra vonatkozó sok történelmi emlék (Császlávi, tábori, stb. múzeumok). Lassan éledezett a cseh nemzet történelmi elhivatottságának érzése is, mert hiszen feldolgozták a nagy történelmi múlt eseményeit, mint szt. Vencel korát, IV. Károly nagyságának bizonyítékait, Podjebrad harcait és eszméit. Ehhez kapcsolódott a huszita idők „haladó” jellegének méltatása, majd Comenius nagysága, Chelcsicky idealizmusa. Masaryk szívesen mutatott rá arra is, hogy a százados elnyomás alatt sem aludt a cseh lélek, mert mialatt Comenius az emigrációban hozott dicsőséget nemzetének, otthon a nép szorgalmasan ápolta nyelvét és kitartott nemzeti ideáljai mellett, amennyire azt megengedték a politikai körülmények. Amikor pedig az általános európai mozgalmak ezt lehetővé tették, egyes vezérférfiai szóban és írásban is kifejezték a nemzet törekvéseit, sőt 1848-ban szt. Vencel napján a prágai forradalom alkalmából a nép is megnyilatkozott.

Masaryk különösen három férfival foglalkozott: Palackyval, Smetanával és Havlicsek-Borovszkyval.

Palacky Ferenc a csehek legnagyobb történetírója volt. A XIX. sz. elején megjelent nagy történelmi munkájával („A cseh nemzet történelme Cseh- és Morvaországban.”) neve ismert lett a cseh nép széles köreiből. Feltűnést keltettek gondolatai és kísérletei a cseh nép jövőjének biztosítására. Ezeket a kísérleteket Masaryk is gyakran felhozta, mint egy cseh vezető-politikus jószándékának bizonyítékát arra nézve, hogy a cseh nemzet élete az osztrák állam keretein belül rendeztesse. Viszont a kísérletek eredménytelenségéből azt a következtetést vonta le, hogy Ausztriában nincs meg a jószándék a kielégítő rendezésre, tehát minden újabb kísérlet felesleges.

Jóval kevésbé ismert személyiség volt Szmetana Frigyes filozófus. Gondolkodásának mélységével, huszita felfogásával és a cseh nép sorsán érzett búskomorságával megkapta Masarykot. Mivel tisztán tudósról volt szó, akinek hatása nem jutott ki a néphez, Masaryk bámulata iránta nem vert gyökeret szélesebb körben.

Hűz mellett legtöbbet Havlicsek-Borovszkyval foglalkozott Masaryk. Ez a szangvinikus, nyugtalan lelkű újságíró és politikus természeténél fogva nem tudott megmaradni a tudományos alapoknál és az akadémikus megállapításoknál. Többet akart, mint Palacky vagy Szmetana és kereste a cseh nép kérdéseinek megoldásának gyakorlati módjait. Kombinációba vette az osztrákokkal való együttélést, az önállóságot, az állami föderációt. Eljárt Oroszországba, mint ahogy akkoriban megtette azt minden szláv nép vezetője, mert a cárt tartották a szláv nemzetek mentorának. Erről az útvjáról kiadott könyve („Obrazy z Rus = Oroszországi képek”) *elég* leújtó képet mutatott Oroszország belső életéről. Havlicsek kísérletei, elgondolásai, kapcsolata a cseh nemzet önállósítására kitervelt számos szempontot tisztáztak s ezeket Masaryk az egyetem kapuin belül és kívül szívesen elemezte.

A cseh politikai élet az 1848 év körül főleg Havlicsek munkálkodása folytán meglehetősen megélénkült s ez az élénksége nem csökkent az osztrák-magyar kiegyezés koráig. Ez az időszak a cseh politikai életre már viharosnak volt nevezhető. Masaryk éppen ebben az időben élte ifjúkorát. Amikor megszerezte magántanári képesítését a bécsi egyetemen, már megvolt az öntudatos célja és igen alaposan fogott neki a diákok átnevelő munkájának a bécsi egyetemen; amikor pedig a prágai egyetemre került, e munkát egész széles körben tudta folytatni. Az ifjú Masaryk bámulatát az 1848-as mártír és hős Havlicsek iránt a józan megítélés váltotta fel. Belátta, hogy Havlicsek törekvéseire még nem érett meg a cseh nemzet. Ezért Masaryk a történelmi öntudatot alakító munkájával párhuzamosan intenzív nevelőmunkát is folytatott a nép kritikai önértékelésének vonalán. Ebben a munkájában három főszempontot hangsúlyozott:

a) Ha nemzetünk hibáit meglátjuk és azokat elemezzük, ezzel nem szűntünk meg szeretni nemzetünket. Sőt! A mély szeretet ösztönöz arra, hogy igyekezzünk kinevelni a hibákból. Mint ahogy nincs tökéletes egyén, úgy a nemzet sem lehet tökéletes, és ahogy gyermekeinket nem szűnünk meg szeretni, ha hibáikat látjuk és ostorozzuk is, úgy nemzetünk iránt való rajongásunk sem csökken ezzel, hanem okosabbá válik. A cseh nemzet legfőbb hibái, amelyek döntően kihatnak sorsára: az önzés, az önfeláldozás hiánya, a szolgálói érzés, közöny a közérdek iránt, stb. Ezeket a tulajdonságokat kell vagy átnevelni, vagy helyes irányba terelni.

b) Az emberek nagy dolgokra szeretnének vállalkozni. Életüket akarnák feláldozni a hazáért, de közben semmit sem tesznek érte. A hazáért élni kell. Nem nagy tettekkel, de aprólékos, mindennapi munkával ott, ahol éppen vagyunk. Tehát a szabó akkor dolgozik nemzetéért, ha jó ruhákat varr, a tanító, ha jól tanít, az orvos, ha lelkiismeretesen gyógyít, mert ezzel megbecsülést szerez magának és nemzetének, jó példát ad a többinek és megerősödik gazdaságilag. Így azután nagyobb értékeket juttathat a cseh nemzetnek magából is és anyagi forrásaiból is. Nem végezhet mindenki nagy munkát. A nagy munkák elvégzésére kevés ember kell. De az apró, mindennapi, szürke munkákhoz ezrek-milliók kellenek. A modern idők fontossága nem annyira a nagy feladatokban, mint inkább a rendszeres, apró munkákban rejlik. A múltban feltaláltak már minden átfogó dolgot, a mai idők találmányai az apró dolgokra, teljes részletkérdésekre vonatkoznak, de éppen ezért egyáltalában nem mondhatók kevésbé értékeseknek.

c) Az elnyomás az emberek átka. Ebben pedig nem annyira az elnyomó a hibás, mint az elnyomott. A történelem folyamán mindig csak addig voltak elnyomók, míg az elnyomott hagyta, hogy elnyomják. Helytelen az a tétel, amit Tolsztoj Leó szövegezett meg: ne ellenkezzünk a rosszal! Igenis a méltatlanságnak ellen kell állani. Minden embernek joga van az önvédelemre és ha hagyja magát, megérdemli az elnyomást. Általában helytelen az orosz gondolkodásnak, mint Dosztojevszkijnek is mozdulatlansága. Dosztojevszkij embere az ocsmány koldusnak igyekszik gyorsan adni alamizsnát, hogy minél hamarabb szabaduljon meg a kellemetlen látásától, pedig éppen ellenkezően, foglalkoznunk kell vele, véglegesen segítenünk kell rajta.

Ezt a három főszempontot Masaryk több változatban domborította ki műveiben; minél intenzívebben igyekezett beoltani azokat a köztudatba. Hatása észrevehetően jelentkezett, hiszen tanítványai százszámra szóródtak szét a vidéken s mint orvosok, ügyvédek, mérnökök a maguk kis körében ebben a szellemben nevelték a népet. A nemzeti öntudat emelkedésével fokozódott a közügyek iránt való

érdeklődés, a köznek nyújtott támogatások tempója. A politikai élet kristályosodásával Masaryk jelentősége is fokozódott, úgyhogy már programmal kellett a nyilvánosság elé lépnie. Masaryk az evolúció híve volt, amit a forradalmi megoldások felé hajlók előtt „lassú revolúciónak” mondott s úgy képzelte el, hogy a cseh nemzet anyagilag és lelkiileg megerősödve elég erős lesz majd jogainak kivívására és a hatalom megszerzésére hazájában. Politikai ténykedése közben mindjobban meggyőződött arról, hogy az osztrákoktól engedményekre nem számíthat, mert hiányzik belőlük az ehhez szükséges jóakarát. Ezért eltávolodott az evolúciótól a forradalom felé, amelyhez „minden intelligens embernek joga van”, mondta egy orosz filozófussal. Ekkor már a cseh nemzet önállósítását csak az osztrák-magyar monarchia felbomlása árán tartotta kivihetőnek. Ilyen megoldás azonban elképzelhetetlen volt külső segítség reménye nélkül. Ezt a segítséget a cártól várták. Masaryk, hogy megállapítsa a lehetőség realitását, Oroszországba utazott.

Oroszországi tanulmányútja alkalmával szerzett tapasztalatait egy kritikai könyvben írta le s objektív meglátásai hideg zuhanyként hatottak az orosz ábrándban élőkre, Masarykot pedig híressé tették külföldön is. Következésképpen az ábrándképekben élők tábora gyérült (a világháború alatt Nikolajevics nagyherceg hírhedt felhívása, majd Kramárzs halálra ítéltése élénkítette fel újra), Masaryk tekintélye és köre nőtt. Eszméi érlelődtek, terjedtek, belopóztak a kunyhókba is. Masaryk pedig járta a delegációkat, eljárt Boszniába, Szlovákiába és a külföldre; figyelt, kapcsolatokat szerzett és népszerűsítette a cseh kérdést.

Amikor ezután a cseh állam megalakult, a Masaryk-kultusz mellett egyes kisebb csillagok is ragyogni kezdtek, jelentőségük szerint kisebb-nagyobb fényel. Legnagyobb tekintélye volt az okos és nagyvonalú Svehlának, vagy a halál szélén állott Kramárzsnak (aki persze az önálló cseh államban a maga orosz segítségvárásával háttérbe szorult). Utánuk következtek az energikus Rasin, a szokol-vezér Scheiner, az agilis Benes, a szorgalmas Szanyek, a szlovák vezérek közül Srobár, Dérer, Hodzsa, Hlinka és Zoch.

Mindezekről a szempontokról, emberekről, munkákról, történelmi hátterekről Kárpátalja népe 1919 előtt vajmi keveset tudott. És hogy 1938-ban mégis széles körben ismertek voltak előtte, meg hogy a cseh nép és vezetői iránt tisztelet, belátás, megértés volt tapasztalható az csak azt bizonyítja, hogy cseh szempontból nem volt hiábavaló a sok ismeretterjesztő, népszerű Masaryk-tanulmányra, a légiókról szóló kiadványokra fordított pénz, nem volt hiábavaló a közkönyvtárak és az iskolai könyvtárak megtöltése cseh hazafias munkákkal vagy cseh környezetben játszó regényekkel, nem voltak fölös-

legesek a sűrű rádióadások és népművelési előadások és az A-Zet-szerű (kb. négy magyar filléres) napilap fenntartásának, a Szokol-ünnepélyekre, agrár-szociáldemokrata napokra Csehországba rendezett ingyenes vagy majdnem ingyenes társasutazásoknak költségei szellemi téren megtérültek.

A csehekkel szemben az orosz eszmei kör hatása nem mozgott a realitások talaján, viszont távlataival amazénál mélyebbre nyomult. Turgenyev sajátos nyugatiassága nem jelentett újdonságot Kárpátalja lakosai előtt, mégis jóval közelebb állott gondolkodásához, mint Anatole Francé, Thomas Mann, Flaubert, Unamuno, Keller, Hugó Victor, Dumas, Maupassant. Ezeknek az íróknak főbb művei kitűnő orosz fordításokban hozzáférhetőek voltak ugyan, azonban gyéren olvasták azokat. Shaw, Wells, Dickens, Thackeray műveiből már sokkal több orosz fordítást találunk, mint a többi nyugati íróéból, de még ezeknek hatása is eltörpül amellet a befolyás mellett, amellyel az eredeti orosz irodalom könyvtömege nehezdedt az érdeklődőkre. Puskin, Gogolj, Csehov, Tolsztoj Leó, Tolsztoj Alexej, Dosztojevskij, Kuprin, Gorkij, Avercsenko, Bunyin, Mereskovszkij, Mihajlovszkij stb. romantikus-misztikus költészete idő- és térbeli távlataival különleges erővel ragadta meg a lelkeket.

Az orosz írók művei azzal emelkedtek általános jelentőségüekké, hogy főleg mély, emberi kérdéseket bolygatnak meg és a forma, a külső elmosódott aláfestésként szerepel. Sajátos világ az, amelyben a jól szituált intelligens ember egyszer csak nekiindul a nagy síkságnak és hónapokig vándorol, – amelyben a *gyilkost* előre *sajnálják*, mivel büntetésén túl arra a szenvedésre gondolnak, amely vár reá, tehát csak *szerecséttlennek* nézik, – ahol az időt távlataiban értékelik, hiszen egy-két napos mulasztás nem forgatja fel a világ rendjét, hiszen az igazság ilyen kicsiségeken felül érvényes, – ahol az emberek a világ rendjének megváltoztatásán törik a fejüket, nem pedig a helyi kérdéseken, – ahol az emberek álmodoznak, könnyen fanatizálódnak, minden iránt érdeklődnek, mindenkit megsegíteni, vagy ha úgy tetszik, megváltani akarnak – és ahol lassan, nagyon lassan dolgoznak.

Mivel az orosz irodalmat az írók sajátos gondolkodásának ismerete nélkül nem tudjuk igaz értelemben felfogni, rendkívül fontosak a művek megszületésének előzményeit megvilágító ismeretetések. Kárpátalján ezekre az ismertetésekre a sok emigráns vállalkozott. Amikor a hófúvásos napokon, karácsony estéjén, szilveszteri évbúcsúztatáskor, vagy nagypénteki zsolozsma után átszellemült, távolbanező szemekkel kitárták lelkük mélységeit és a hallgatóság elé varázsolták a végtelen orosz szteppét, a templomkupolákat, a beláthatatlan hómezőket, a misztikumot, a Volgát, a Szibériába menetelő szomorú karavánokat, megbabonázták a

fiatal lelkeket. Lelkendezve szavalták Puskin bájos sorait, mesélgették operáik moszkvai, szentpétervári előadásait, mámoros fővel magyarázgatták az orosz nép elhivatottságát, amit legvilágosabban Dosztojevszkij fejezett ki Puskin emlékünnepevényén tartott beszédében, hogy t. i. az orosz lélek egyesíteni tudja magában a nyugati kultúrát a keleti szellemmel s így az emberiség haladásában minden népnél nagyobb kultúrszerep vár reá, vagy ábrándozva elemezték Tolsztoj „Feltámadás”-ának emberi mozaikképecskéit, Karamazov lelkületét, Raszkolnyikov vergődéseit, néha változatosságból Napóleon nagy ellenfelének, Szuvarov tábornoknak kegyetlen, de az orosz farkas természetének megfelelő szívósságát és zseniális terveit, Napóleon oroszországi kudarca okozójának, Kutuzovnak kunktatori taktikáját, balalajkáik hangjaira a komor, merengő orosz dalokat megszólaltatták – ezek mind felejtetetlen emlékként ragadtak meg az ifjak lelkében.

Az írók és hadvezérek mellé felsorakoztak a művészek, tudósok és felfedezők: Mendelejev, Mecsnikov, Pavlov, Csebicev, Kovalevszka, Prszeljszkij, Mendelsohn, Csajkovszkij, Musszorgszkij, Verescságin, Saljapin, stb. annak igazolására, hogy az orosz nemzet a tudomány és művészet minden terén eredeti, vezetővilágviszonylatban is kiváló elméket adott az emberiségnek.

Ilyen képtömeg, amennyiben zavartalanul érvényesül, nemcsak megragadja az embereket, hanem arra is csábítja, hogy mélyedjenek el a kérdésekbe. Kárpátalja fiatal értelmiségének az orosz kultúrához tartozó része tehát egymásután elolvasta eredetiben az orosz írók műveit. Lehetővé tette ezt, hogy az orosz klasszikusok több-kevesebb példányszámban minden köz- és iskolai könyvtárban (és számtalan magánkönyvtárban is) megvoltak, a Duchnovics kultúregylet községi szervezeteinek könyvtárai pedig majdnem kizáróan ezekből állottak.

Ehhez csatlakozott az orosz kiadású tankönyvek hatása, amelyeket más híján egészen 1938-ig használtak az iskolákban.

Az ilyen ifjú az iskolából vagy az életbe lépett ki s akkor a felszedett gondolatokat átadta közvetlen környezetének, legalábbis hozzászoktatta azt a sajátosan orosz szempontokhoz és távlatokhoz, vagy pedig az egyetemre jutott fel (ezek száma egy időben százon felül volt) és akár a prágai, akár a pozsonyi, vagy brünni nagy könyvtárakban, továbbá a diákegyletekben (Vozrozsdenije) továbbfejlesztette ismereteit és vonzódását az orosz szellemhez. Mivel pedig a cseh nép maga is állandóan hangoztatta a szláv összetartozandóságot, nem tagadván, hogy a nagy orosz néptől reméli fennmaradását, az egyetemi tanárok pedig forrásul elsősorban az orosz tudományt használták fel és főleg annak értékét hangoztatták, a kárpátaljai ifjak egyetemi tanul-

mányaik alatt orosz meggyőződésükben erősödtek. Annál is inkább, mert az egyetemeken számos oroszországi emigrált tanár is tanított. Az otthoni értelmiség erősítését szolgálták az egyébként gyéren (évente kétszer) rendezett, nívós előadássorozatok, amelyekben orosz menekült egyetemi tanárok, tábornokok, tudósok adtak elő.

Az ukrán eszme hatása Kárpátaljára egészen új keletű. Az ukrán kulturális és nemzeti élet csak Sevcsenkoval kezdett éledni. Sevcsenko könnyen gördülő, változatos tárgyú, teljesen népi gondolkodás felé hajló szép verseit széltében-hosszában olvasták nemcsak Belső-Ukrajnában, hanem Galíciában és Bukovinában is. E zseniális ember műveinek muzsikaszzerűen ható sorai tele vannak szövefonva népi filozófiával és e tulajdonságuk miatt a legrimitívabb lélekben meg tudtak ragadni. De amíg Belső-Ukrajna népe inkább szellemi tápláléknak vette azokat, addig a galíciaiak aktívabban reagáltak és hatásuk alatt az értelmiség körében kristályosodni kezdett a felszabadulásra irányuló hajlam. Az ismeretlenség homályából felbukkantak a népies költők (Levickij, Saskevics, Lesza, Ukrajinka, Borisz Hrincsenko, Fegykovics, stb.) s mivel az osztrák uralom sokkal több szabadságot engedélyezett nemzeti mozgalmuknak, mint az oroszok, hamarosan megszervezték a népkutató tudományos munkát is. Megalapították a „Sevcsenko tudományos egyesületet = Naukove tovarisztvi imeni Sevcsenka” Lembergben, amely egyre rendszerebbé vált. Politikai okok, mint pl. az osztrák parlamentben a nemzetiségi képviselők taktikázása, vagy az oroszok pánszláv jellegű politikája fokozták a galíciai ukránok öntudatát. Ennek az öntudatnak fennmaradásáról azután gondoskodtak az iskolák és a mindnagyobb számban fellépett írók, akiknek jórésze pedagógus volt, tehát a katedrán is folytatta a nemzetébresztő munkát.

Az ukrán nép helyzete azonban a csehekénél is tragikusabb volt. Náluk teljesen hiányzott a történelmi háttér, hiszen a történelem folyamán sohasem tudtak tartósan államot alkotni. Ennek okait állandóan kutatták a történelemtudósok (Hrusevszkij, Franko) s kutatásaik közben a hejtmanok koráig jutottak, mint utolsó önálló nevezhető alakulatig. Így lett a kozák hejtmanok kora az ukrán történelem hőskorává, a nemzeti vágyak tükrévé és azzá a fix ponttá, amelyre – mint történelmi és erkölcsi alapra – építve kell kialakulnia az önálló ukrán államnak. Eposz, vers, monda, rege, regény jelent meg erről a korszakról (pl. Hajdamáky, Tarasz Bulyba), a hőstettek egész sora került napvilágra. Kitűnt, hogy az ukrán nemzet századokon át történelmi hivatást töltött be, mivel végvári vitézeivel (innen az elnevezés: ukrán = u kraju = a végen) Európát védte az ázsiai népek betörései ellen. Annak az ukrán nemzetnek, amely Európa

védőbástyájaként vértett, amely Európa mártírja, üldözöttként kell élnie otthon. Elnyomója pedig egy olyan nemzet, amely vele szemben semmi magasabbrendűségét nem tud felmutatni, de amely teljes brutalitással használja ki hatalmát a mártír ukrán nemzettel szemben.

Ez a gondolkodás lappangó, de folyton erősödő gyűlöletet támasztott az oroszok iránt. Ezt a gyűlöletet ébrentartották az ukrán hőskorba visszapillantó irodalmi művek, történelmi munkák és a hazai rög kérdéseiben elmélyedő elmélkedések. Marko Vovcsok, Kocubinszkij, Lesza Ukrajinka, Franko, Vinnicsenko, stb. egy-egy téglát szállítottak a népi problémákkal foglalkozó építményhez. Műveik értékét sokszor támadták ugyan Kárpátalján a nyelvi harc folyamán, mivel kultúrártékük valóban csekély Dosztojevszkij vagy Tolsztoj mértékével mérve, viszont letagadhatatlan, hogy izzanak a haza, a föld, a faj, a nép szeretetétől, melegek, megkapóak. Már pedig a nemzeti közvéleményt ilyen művek szokták kialakítani.

A népek, nemzetek, fajok életét Gustave le Bon szerint a tradíció, a nemzeti misztikum, az ősök sírja, az elődök levegőn, földön, építményeken, emlékeken, eredményeken, jellemen, temperamentumon, gondolkodásmódon keresztül kinyilatkoztatott szelleme szabja meg. Ha megvan a nemzeti szellem, úgy elnyomatás esetén lappangva, meghúzódva tengődik, sőt terjedni is tud, mert hiszen megfoghatatlan, anyagtalan. Különösen feltűnő ez a lappangó jelleg az ukrán kérdésben. Az ukrán nemzeti szellem ugyanis erős ellenféllel állott szemben, a hasonló beállítottságú oroszokkal. Az oroszok jól ismerték a déliesebb, mozgékonyabb, de lelkiekben velük egyező ukránokat, századokon át együtt éltek velük, elvegyültek közöttük, így azután minden ukrán mozgalmról már az elején tudomást szereztek és a terveket megghiúsították. Ilyen esetek még nagyobb óvatosságra és visszahúzódsra kényszerítették az ukránokat, még jobban növekedett az oroszok iránt érzett gyűlöletük. Ebben az állapotban az ukrán értelmiség a földalatti munka hihetetlenül tökéletes rendszerét fejlesztette ki. Az értelmiség állandóan és tökéletesen beszélt az orosz nyelvet, úgyhogy sejteni sem lehetett, hogy külön ukrán álmai volnának. Ukrán nyelven csak legbizalmasabb környezetben beszéltek. Még jobban vigyáztak a nemzeti célok emlegetésénél. A mozgolódók személyesen ismerték az egyéneket, hosszú éveken át figyelték a kiválasztott egyénnek nemcsak környezetét, de távoli kapcsolatait is, rokonságát és társadalmi érintkezési gyakoriságát. A befogadottak között lassan, de megalapozottan egy összefogás alakult ki és a történelmi pillanatban, amikor megcsillant egy pillanatra az önálló Ukrajna reménye, sok-sok ezren állottak készen harcra az oroszok ellen. A harc elveszett, az ukránok óriási

tömege ellepte Európa országait. Kárpátalja Prága jóvoltából sok százat kapott belőlük. A földalatti munkának több, mint 100 év alatt beléjük idegződött szellemét nem tudták levetni, itt is zárkózott életet éltek, nem tárva fel titkaikat, állandóan figyelve a lakosságot és az egyedeket.

Kárpátalján összekerültek a galíciai és bukovinai ukránok a tőlük eltérő nevelésű oroszországi ukrán emigránsokkal. A nevelésbeli eltérés onnan eredt, hogy az osztrák uralom liberálisabb bánásmódja bátrabb fellépést, élénkebb nemzeti mozgolódást tett lehetővé. Így a galíciaiak kultúrélete jóval élénkebb volt az oroszországi ukránokénál. Sőt innen indult ki a nyelvtisztítási folyamat is Ohienko vezetésével azzal a céllal, hogy a többféle tájszólás mellett, amelyek nemcsak szókincsben, de még nyelvtani formákban is eltértek, s amelyek mindegyike rendelkezett néhány neves íróval, egyetlen irodalmi ukrán nyelv alakuljon ki. Ez a folyamat még nem fejeződött be.

Kárpátalján tehát összekerültek a felkészültebb, agresszívebb, aktívabb galíciai ukránok az óvatosabb, figyelőbb, körültekintőbb oroszországiakkal. Mindkét csoport az ifjúsággal kezdett foglalkozni. Az egyik eszmékkel telítette, a másik a módszerekre oktatta ki. Az első a könyvtárakat vette kezelés alá, a másik főleg a szervezeteket. Az első fanatizálta, a másik irányította. Módszereik figyelemreméltók voltak. Például a cserkészszervezetben minden helyi csoportnak volt egy patrónusa, akiről elnevezték a csoportot. Az I. cserkészvizsga egyik tétele volt, amelyre minden jelentkezőnek meg kellett felelnie: ki volt ez a patrónus, mit tett az ukrán népért, mi a hatása, milyen jelentőségű, stb. Patrónusokul mindenütt régi kozák hejtmanokat válogattak ki, csak ritkán találunk közöttük újabkorú ukrán írókat, de véletlenül sem találunk Kárpátalján kárpátaljai eredetű patrónust az ukrán cserkészszövetség csoportjainál. Vagy például, ha a könyvtárakban valaki Tolsztoj egyik művét kérte, az ukrán könyvtáros sablonos válasza ez volt: kivette valaki, de olvasd Levickit, ő is nagyon szépen ír és kezébe nyomta Levicki valamelyik regényét.

A további fejlődés sablonos volt. Az ifjúság a könyvek és az emigráns ukránok személyes hatására megszerette az ukrán nép ábrándjait, fantáziáját, sorsát és általában a középiskolák IV. osztályától kezdve arra voltak irányítva, hogy érdeklődjenek az ukrán nemzet legutóbbi sorsalakulása és az azt megelőző s követő események okai iránt. A gyerekek, ahol csak tehették, megszerezték Vinnicsenko, Andrievszkij emlékiratait, amelyek az 1919 évi ukrán köztársaság néhány hónapjával foglalkoznak. Ha nem voltak meg a könyvtárban, úgy az ukrán tanerő magánkönyvtárából „szívességből” kikölcsönözte ezeket.

A népkönyvtárakkal és az iskolai könyvtárakkal párhuzamosan működtek a cserkészkönyvtárak, ame-

lyek az előbbi könyvtáraknál észlelhető őrztöltötték ki. Ha ugyanis az iskola igazgatója, vagy a jegyző, esetleg a népművelési bizottság vezetője nem volt ukrán vagy ukránbarát, a könyvbeszerzéseknél akadékoskodhatott. Tényleg úgy is volt, hogy amikor a politikai hatóságok nehezményezni kezdték az ukrán mozgólásokat, itt-ott felváltották az ukrán könyvtárosokat kárpátaljai származásúakkal. Persze az ukránok ukránbarát, a másik tábor ukránellenes kárpátaljai igyekezett ezekre a helyekre tétetni, hogy a befolyásukat biztosítsák. De ez már nem jelentett teljes szabadságot. Közben óriási mennyiségű cseh könyv tódult a könyvtárakba. Azokat a könyveket, amelyeket nem lehetett megvenni a közkönyvtárakba, bejuttatták a cserkészkönyvtárakba. Ilyen úton számos tendenciózus mű került a nép közé.

A könyvek mellett az ukránok nagy gondot fordítottak a személyes hatásra és az élőszo varázsára is. Az ukrán tanítók és tanárok szerették, ha diákjaik felkeresték őket lakásukban. Ott azután el-elbeszélgettek velük, ami családias jelleget adott a tanítói viszonyának. Ezek a beszélgetések elsősorban a tanuló családi viszonyaira vonatkoztak. Előkerültek a megélhetési gondok. Legtöbbször ráterelődött a szó arra is, hogyha autonómia lenne, mindenről és mindenkiről lehetne gondoskodni, mert akkor nem volnának cseh hivatalnokok. Pedig az autonómia alkotmánytörvényileg biztosítva van, ki kell tehát harcolni, ez olyan jog, amit érvényesíteni kell. A galíciai testvérek politikai helyzete még nehezebb, azok mégis összefognak a nagy ellenség, a lengyel ellen, szövetkezetekbe tömörülnek, támogatják egymást s ezáltal az ottani ukrán nép jóléte emelkedik, ezáltal elősegítik az ukrán öntudat nevelését is. Az ukránok sorsa általában mindenütt egyforma, el vannak nyomva Oroszországban, Galíciában, Bukovinában és Podkarpátszka Ruszban is, pedig milyen szép élet lenne az önálló Nagyukrajnában, amely az Uraitól a Poprádig terjedne. Ebben a 45 milliós államban mindenki boldog, megelégedett lehetne. És ez az idő eljön majd, mert az igazságtalanság nem tarthat örökké, az ukrán nemzet mártírsága is megszűnik egyszer s akkor dicsőség virrad az összes ukrán népekre. Nem számít, hogy Kárpátalján sokan nem akarják elfogadni az ukrán nevet, hanem ragaszkodnak a ruszin, kárpátorosz stb. elnevezéshez. Az a lényeges, hogy nyelvük mégis ukrán, anthropológiai alkatuk, szokásaik, művészetük, zenéjük is az. Idővel megszűnik majd a nép iránt való ellenszenv is. E beszédeknél az egyik ifjú megjegyzéseket tett, a másik hallgatott s azután elmaradt, a harmadik lelkesedni kezdett. Lassan tehát tisztázódott, hogy kibeen lehet bízni s ki nyerhető meg az ukrán eszmének. Az ilyeneket azután lassan-lassan beengedték az ukrán kérdések „szentélyébe”. Bizalmas levelekkel beajánlották őket az illető iskola ukrán igazgatójához

vagy ha az nem volt, az iskola ukrán tanárának különös gondjaiba ajánlották. Ha pedig állás elnyeréséről volt szó, ugyanez történt a befolyásos barátoknál.

Elsősorban azt kísérletezték ki a fiatallembnél, hogy tud-e titkot tartani. Ha tudott, akkor kezébe adták legbizalmasabb könyveiket is, s a bizalom elmélyülése után feltárták előtte legbizalmasabb terveiket is. Sohasem feledték el kioktatni őket arra, hogy hol és milyen esetben mit kell tenniök, mit milyen módon kell kikövetelniök. Utasításaik mindenre kiterjedtek. Hogyan kell viselkedni a cseh igazgató előtt, a nemukrán ruszin igazgató előtt, hogyan az ukrán eredetű vagy az ukránbarát kárpátaljai tanár előtt, hogyan az ukránbarát, ukránellenes vagy ingadozó osztálytárs előtt. Kiterjedt ez arra, hogy kimutassák a fiatalok előtt, milyen fontos a feltétlenül megbízható falusiak kioktatása az ilyen viselkedésre. Fel kell tehát világosítani az atyát, anyát, nagybátyát, nagyatyát, unokatestvért, hogy itt ukrán nemzet él és aki nem is érzi még ukránnak magát, később mégis rájut „saját nemzeti létére”. Ki kell a népet oktatni jogaira és határozott fellépésre nevelni a cseh hivatalnokok előtt, főleg pedig ki kell tartani „saját” álláspontja mellett. Ha lehet nyíltan, ha nem lehet, titkoltn.

A kis Kárpátalján tehát három nagy hatás talákozott. Mindháromban volt valami, ami az embereket összehozta és volt, ami eltávolította.

Eltávolította a nyelvi kérdés, azonban bár az ukrán és az orosz irányzat egymással szemben élet-halálharcot vívott, a cseh iskolák terjedése ellen mindkettő egyformán küzdött. Eltávolította a politikai szempont is. Az orosz kommunizmus megszűnése után újjáéledő és magáralaláló, minden eddiginél hatalmasabb orosz birodalom részének képzelte el Kárpátalját, az ukrán egy nagy ukrán állam részére készítette itt elő a talajt, amely államnak Európa szívébe nyúló csücske lenne Kárpátalja, a hatalmat tartó cseh kéz pedig ez alatt szorgalmasan szegecselte a kis országrész térképét a csehszlovák talajhoz. Ennek a szorgalmas munkának hatásától való félelme ösztönözte az oroszokat és különösen a természetüknél fogva sokkal agresszívebb ukránokat, hogy minél ellenségesebb álláspontra hangolják a tömegeket a csehek ellen. Ez a harc nagyon érdekes fejleményeket hozhatott volna, ha nem szakadt volna meg Csehszlovákia életének fonala, mert ha az emigráns ukránok és a nagyoroszok kihaltak volna, neveltjeik, akik hazai talajon éltek, különös harcmódot diktáltak volna rá a cseh politikai vezetőkre. Mindhárom irányzat megegyezett a szláv öntudat nevelésében. Ugyancsak közös törekvés volt a nép jólétének emelése. Megegyeztek végül a vallási kérdések bolygatásában. Az orosz emigránsok kizárólag pravoszlávok voltak, tehát terjesztették a pravoszlávizmust. Támogatták őket a szintén pravo-

szláv oroszországi ukránok, sőt a csehek is, akik így akarták erősíteni a szláv szellemet, míg az ukránok főleg görögkatolikus galíciai csoportja, inkább az egyházi vezető szellemet akarta reformálni. Többek között a templomi nyelvet is reformálni kezdték, ami nagy visszatetszést szült az egyszerű emberekben. Mind e befolyások működése alatt pedig meghúzódva, egyre halványodó erővel lappangott a magyar múlt hatása, a háborúelőtti élet csalogató képe. Jellege gazdasági volt s akkor ütötte fel fejét erősebben, amikor a megélhetés nehezebbé vált. Ez a magyar hatás főként a háborúelőtti generációban élt. Ennek tagjai fenntartották ugyan a rokoni kapcsolatokat az anyaországba elmenekültekkel, ez azonban nem tudta gyengíteni a kialakulásban levő nemzeti öntudatot. Politikai ereje mégis nagy volt a magyar múlt hatásának, mivel mindenki tudta, hogy

a magyar állam azonnal hajlandó átvenni Kárpátalját és feltétlenül biztosítaná kultúráját, nyelvét és fejlődését. Ez a magyar szellemű, idősebb generáció lassan kihál és átadja helyét a csehszlovák nevelésűeknek. Számolnunk kell tehát a csehszlovák uralom alatti hármás hatás kérdéskomplexumával, egy kis nép vegyes, bizonytalan elgondolásaival, nagyotakarásával, a hármás hatás által megzavart lelkiülettel, a képzelet és a realitás, a jószándék és a ragaszkodás, a cselekvés és a tettészínlelés vegyülékeivel. A Kárpátaljáról 1918 után elmenekültek ma visszatérve megrettennek, látva az emberek gondolkodásának megváltozását. Hangyabolyszerű képet ad mindez és mégis meg kell találnunk a világos, egyenes, biztos kivezető utat, amely a konszolidációhoz vezet. Ehhez természetesen alapos helyes népmismeret szükséges.